

Веселова О.М. (Київ)

БРАТЕРСТВО: СПОМОГА НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ ГОЛОДУЮЧИМ СХІДНИХ РЕГІОНІВ В 1946–1947 рр.

У перші повоєнні роки Україна в складі тоталітарної імперії СРСР перебувала за «залізною завісою» під постійним політичним, ідеологічним, економічним репресивним тиском сталінщини. Зовсім не зважаючи на національні особливості населення і прагнення його до незалежності, ЦК КП(б)У й уряд УРСР слухняно виконували настанови ЦК ВКП(б) та Ради міністрів СРСР. Верхівка компартійно-державної влади СРСР на чолі зі Сталіним, вважаючи Україну своєю колонією, реставрувала в ній довоєнну систему й вилучала із села, попри руїну й неврожай, майже весь хліб та інші сільгосппродукти, поповнюючи вже немалі наявні (станом на 1945 р. – 10 млн. т) мобілізаційні резерви на час нової світової війни.

Післявоєнна ситуація була надзвичайно складною в усіх регіонах України, але з притаманними кожній складовій особливостями. Після звільнення УРСР від гітлерівської окупації обстановка у південних, центральних та східних областях була неймовірно тяжкою. Через насильницькі репресивні конфіскаційні хлібозаготівлі та непосильні податки (за нормами значно вищими, ніж в РРФСР), неоплату праці і п. в Україні було створено штучний голод, що зимою 1946–1947 рр., навесні і літом 1947 р. переріс в голодомор. При цьому голодуюче сільське населення замість допомоги отримувало додаткові державні завдання щодо зернопоставок, податків, позик... В Україні голодувало 3 млн. людей, в основному, селян – колгоспників та одноосібників. Переважну більшість з 1 млн. 154 тис. 198 дистрофіків – виснажених голодом людей (на 20 червня 1947 р., за даними МВС України – *О.В.*) становили жителі сільської місцевості¹.

Надскладною політична й соціальна ситуація склалася після війни у західному регіоні УРСР. В областях, приєднаних до СРСР в 1939–1940 рр., йшов штучний процес прилаштування під сталінську модель соціалізму – прискореної радянської. Нові, радянські, порядки встановлювалися на Волині, в Галичині, на Буковині, в Бессарабії шляхом масових репресій, депортацій, насильницького насадження колгоспів, комуністичної ідеології тощо. В Західній Україні з осені 1939 р. по осінь 1940 р. репресовано й депортовано до Сибіру без суду й слідства й навіть без письмового звинувачення 10% населення – вислано 312 тис. сімей, загалом 1 млн. 173 тис. 170 людей². Насильницька колективізація супроводжувалась доносами, вилученням майна, висилкою сімей заможних селян, побиттям громадян, арештами без прокурорських санкцій, засудженням на 8–10 років таборів, масовим терором.

Приєднані після війни райони Буковини та Бессарабії в умовах посухи й колективізації, як і Східну Україну, охопив голод. Саме в цих регіонах радянська влада в тяжкій голодовій ситуації для населення проводила суцільну й форсовану колективізацію. За умов, коли в західних регіонах України в цілому процес колективізації йшов повільно – станом на 1 січня 1948 р. було колективізовано 5,4% селянських господарств, то на Чернівеччині він становив 22,2%, а на Ізмаїльщині (тепер – у складі Одеської області – *О.В.*) – 56,7%. Захопив голод значною мірою і Станіславщину (нині Івано-Франківська область).

На заваді колективізаторам в західних областях стали підпілля ОУН та УПА, що викликало ще більше репресивно-каральне насильство комуністичної влади. Радянська тоталітарна влада патріотизм називала «українським націоналізмом», або ще крутіше – «українсько-німецьким націоналізмом». Однак, незважаючи на комуністичну пропаганду, всеохоплюючу тотальну ідеологічну обробку населення, воно масово підтримувало ОУН і УПА у спротиві комуністичній системі. 1947 року на території 8 областей було зафіксовано 906 різноманітних збройних і політичних акцій УПА – це, насамперед, вогневі сутички і бої з відділами МВС–МДБ, озброєними партійними й радянськими чиновниками, які забирали хліб у селян, знищення ворожих господарських пунктів, транспортних засобів тощо. За місяцями ці акції розподілялися таким чином: січень – 26, лютий – 22, березень – 36, квітень – 90, травень – 107, червень – 11, липень – 91, серпень – 129, вересень – 68, жовтень – 66, листопад – 89, грудень – 71. В результаті облав в лісах і поодиноких селах чекістам вдалося розкрити 103 бункери і криївки УПА. У 12 випадках оточенням вдалося прорватися з бункерів крізь вороже кільце, у 91 випадку оточені боролися до останнього і, вистрілявши всі набої, останньою гранатою підірвали себе, щоб не потрапити до рук ворога. Жертви УПА в 1947 р. були недаремними. Українські повстанці врятували населення свого краю від голодної смерті³.

Й саме в цей складний і важкий для населення Західної України час голодуючі з Великої України, опинившись вже за подвійною «залізною завісою» – відокремлені від закордону й від інших республік СРСР (загороджувальними загонами міліції), бачили єдиний вихід для свого й своїх сімей спасіння від голодної смерті – шлях до Західної України. У своїх спогадах український письменник С. Пінчук зазначав: «Голод 1947 р. міг мати майже такі наслідки, як і в 1933 р., якби не одна непередбачена обставина. ...Справа в тому, що, на відміну від 1939–1941 рр., сталінському режимові не вдалося відновити кордони між Східною і Західною Україною по Збручу та Надслуччю. Який вже там кордон, коли вся Західна Україна була охоплена полум'ям антибільшовицької війни. Окупаційна влада змушена була ночами тремтіти в своїх імпровізованих наспіх районних цитаделях, тобто цегляних будинках, у яких вікна були перетворені в бійниці. На оперативну роботу в села з'являлися тільки вдень, гуртом і то при зброї, але, незважаючи на це все, не кожного вечора всі

поверталися на ніч. Відділи УПА безперешкодно рейдували не тільки на Рівненщині та Тернопільщині, а й в Житомирській та Хмельницькій областях. Це сповільнювало темпи колективізації Західної України, та й проводилася вона з урахуванням силового фактора з боку населення. Тут мається на увазі не лише збройна боротьба УПА, а й індивідуальний спротив. За зайвий центнер пограбованої пшениці той чи інший уповноважений ризикував одержати “розписку” вістрям сокири посеред власної голови. А кому цього хотілося?»⁴.

Та, незважаючи на непрості, а часом нестерпні умови життя, селяни – господарі Західної України в більш-менш сприятливих кліматичних умовах майже без колгоспів виростили непоганий врожай, і, як у більшості своїй люди набожні, співчутливо й милосердно ставились до сотень тисяч голодуючих своїх земляків, зустрічали їх з добротою, й, чим могли, їм допомагали. Третій радянський штучний голод-геноцид 1946–1947 рр. в Україні, за даними різних дослідників, забрав від 100 тис. до 2 млн. 800 тис. безвинно убієнних людей⁵. І жертв його могло би бути набагато більше, якби не поміч голодуючим населення Західної України.

Як дослідникам, так й широкому загалу добре відомо, що голодомор 1946–1947 рр. верхньою владою щільно замовчувався, менш відомо, що утаємнювалася боротьба УПА проти радянської імперії, а ще суворіше – безкорислива братня допомога населення Західної України голодуючим українцям-«східнякам», молдаванам, росіянам й людям інших національностей. «Ми тоді, обтяжені повсякденними турботами, всього цього не знали, тому що це всіляко владою приховувалось, було це державною таємницею. До нас лише доходили чутки про голод й дистрофію серед селянства, про випадки людоїдства, про листи голодуючих властям, про те, що із України і Росії їздять по хліб у Західну Україну», – згадував киянин В.Г. Садовський⁶. А інвалід Другої світової війни С. Овчарук підкреслював, що «західняки» добре знали про злиденне життя своїх східних братів...⁷.

Дана стаття ґрунтується на архівних документах та свідченнях людей, які пережили голод 1946–1947 рр. в Україні й вижили. Деякі дослідники стосовно цього роблять закиди щодо опертя науковців на спогади-свідчення населення, хоча вони добре знають, що навіть судова доказова система базується на показаннях свідків, свідченнях. Спогади-свідчення є важливим історичним джерелом. Визначний дослідник голодоморів в Україні доктор історії, професор Джеймс Мейс підкреслював, що «коли значна кількість людей, які ніколи не зустрічалися і мають абсолютно різні світогляди, цінності, пізніше від спільного досвіду долі, наводять однакові або подібні факти, це свідчить про їх абсолютну правдоподібність і вірогідність. Більше того, досвід тих, які займаються захистом людських прав, як, наприклад, члени «Міжнародної амністії», переконливо засвідчує, що «жертви не брешуть»⁸.

Архівні документи, люди, які пережили голод й вижили, масово свідчать про справжню допомогу селян-«західників» голодуючим. «Західна Україна

виручила нас в 47-му, бо там колгоспів не було»; «На цей раз спасла Західна... Якби не Західна...»; «Ми всі у Західну їздили по хліб; беремо синьку, зеленку, зошитів накупляємо і їдемо вимінювати крупи, пшоно або за гроші купимо хліба»; «В 47-му ...був голод. Їли лушпайки... З лободи варили борщ... Їздила в Західну Україну, вимінювала хліб»; «Мені запам'яталося: я їздила в Остріг вимінювати хліб на мило... (мило я робила сама)... Горе заставило, голод заставив... Нічого не миле, як хліба немає», – згадували Г.В. Самолюк, Г.Ю. Філенко, Г.К. Бахуринська, М.Т. Левицька з Поділля⁹. І.А. Ткачук з Одещини зазначав: «Майже все населення села голодувало. Багато людей вантажно-залізничним транспортом, зокрема, на товарних платформах, їздили в західні області України, щоб обміняти різні предмети домашнього вжитку на зерно, картоплю та інші продукти». «1947 рік був голодним для багатьох, а для нас – особливо. Я разом з подругою поїхала до Дрогобича. Там люди зустріли нас як рідних. Урятувалися від голоду, ще й мамі, сестрам возила хліб, горохове борошно, інші продукти», – свідчила Л. Капустіна із Запорізької області¹⁰. Черкащанин В. Порохницький (зроджений в с. Кононча Канівського р-ну), який переживав голод, згадував, що «коли вся сім'я опухла, наша родичка привезла якийсь пуд ячменю із Західної України. Принесла й нам мисочку. Мати передерла на жорнах той ячмінь і спекла маленького коржа. Пригадую, як трудно було крутити жорна, та хоч би ж було на них що кинути. На другий день мати рішуче сказала нам: “Збирайтеся, діти, поїдемо на Західну”. Тітка Ганна та дід Йосип не схотіли кидати дому, то мати залишила на діда й бабусю та тітку трьох менших дітей, а з нами, двома старшими, рушила в дорогу. Подалися ми зранку пішки на станцію Таганча. Біля цукрового заводу в селі Мартинівка назбирали буряків під муром і цим підкріпилися. Від Конончі до Таганчі - 25 кілометрів, довго ми їх долали. І ось, нарешті, станція. Розпитуємо, як доїхати до Львова. У товарняках, у тамбурах, на площадках добираємося від станції до станції. Холодно й голодно. Зустрічаємо часом людей з наших навколишніх сіл. З почекалень, з вокзалів нас скрізь виганяють грізними окриками: “Асвабадіте памещеніє для уборкі!” І ми слухняно виходимо на перон, під дощ, на мокрий асфальт. Начальство на станціях луте, міліція з довгими шаблями. Кругом кишать злодії. Ми дуже боялися, аби не вкрали наші речі - мати везла свою старовинну вишивану одежу, щоб вимінити на неї харчів. Так ми й не довели ті пожитки, у нас їх таки вкрали. Стоїмо і всі плачемо. До Львова приїхали страшно змучені й голодні, звідти нас направили в ближчі села. Отак ми й прийшли у Пустомитівський район. Мандруючи від села до села, заходили до хат, просили милостині. Я ставав на порозі, хрестився й промовляв: “Дайте, будь ласка, шматочок хліба або картоплинку”. Люди були привітні. Питали мене, чи знаю я молитви. Я казав, що знаю, що мене навчили дід Йосип та мати. Господарі хвалили, давали шматок хліба, і я, щасливий, біг до мами та до брата, несучи їм цей скарб. У селі Жирівка ми зупинилися у місцевого священика, котрий усім

біженцям, як ми, давав притулок на день-другий, годував і благословляв у дорогу. У цьому селі мене забрали до себе одні бідні, але добрі люди. Це були Батоги - Юрко та Анна. Я в них пас корову, допомагав по господарству. Ці люди вперше нагодували мене вволю, справили одежу, прийняли до себе, як рідного. Я був щасливий. Ніяк не можу забути такий випадок: стою якось біля воріт - уже трохи відійшов від голоду й холоду, а селом ідуть, ідуть, ідуть люди з торбами через плече, старі, молоді, чоловіки, жінки, діти - всі змучені, аж страшно дивитися. Ось підходить до мене сивий виголоджений дід і каже: “Дядю, дайте мені, ради Христа, шматочок хліба”. “Ви чуєте, як він назвав мене, десятирічного хлопчика?!”

Жирівка жила в передчутті колективізації. Влада здирала з людей податки грішми і збіжжям. Величезні були податки... Одного чоловіка в селі обложили податками раз, він сплатив, тоді обложили вдруге, він теж сплатив. За третім разом у нього не було уже чим платити. А за несплату - суд. Раптом цей чоловік зник. Дехто думав, що він пішов в УПА. Та знайшли сердегу незабаром в полі, у його стодолі - він повісився, цю історію в Жирівці ще пам'ятають.

...Ми з братом Іваном вирушили додому. І там побачили, довідались, як змучила голодівка конончан. Наша сусідка баба Марія якось вижила. Вона ходила за моїм молодшим братом, коли той ловив їжачка та смажив його на вогні, і благала: “Гриша, дай мені їжачка. Ти собі другого знайдеш, а я ж умру, як не поїм нічого”... Багатьох врятувала наша річка Рось. Якось саме вродилося багато моллюсків. І хтось показав, як їх можна їсти. Люди приходили до річки, ловили, тут же варили і споживали. Отак наша сім'я перетерпіла 47-й рік. Дід Йосип умер від голоду. Бабуся та тітка Ганна якось вижили (нині покійниці). Моя мама Танасія, я, брати Іван і Григорій, сестри Марійка й Меланя порятувалися на Західній Україні. Сьогодні, слава Богу, всі живі-здорові. Ми часто згадуємо вдома ті часи. Мама плаче, каже: “Там, у Західній, гарні люди, спаси їх, Господи”»¹¹.

«Численні юрби чоловіків, жінок, підлітків і дітей збиралися на залізничних станціях, штурмували пасажирські і вантажні поїзди. На підніжках, покрівлях вагонів, у тамбурах і на буферах, вдень і вночі, в дощ і непогоду, гнані голодом, обдерті, брудні і закіптюжені, вони прямували на захід. Як немовля простягало рученята до матеріної пазухи, а спраглий хотів доторкнутися губами до джерела, так колгоспна Україна тягнулася до своїх краян, західноукраїнських братів, шукаючи порятунку від голодної смерті. ...Людська ріка в латаних фуфайках, у рваних солдатських шинелях, підперезаних мотузками, обвішана різними нехитрими інструментами, у стоптаних кирзових чоботях, а то й босоніж, пливла від залізничного вокзалу вулицею Городецького вниз і вливалася у велелюдне море Краківського базару. Фізично здоровіші люди на попутних автомашинах або пішки прошкували у села Янівського, Городецького, Біберського та інших районів Львівщини, щоб випросити шматок хліба, заробити, виміняти за злидений скарб пуд-два збіжжя, а потім відвезти його додому і врятувати дітей від голодної смерті. Тисячі жебраків, заробітчани бродили в 1946–1947 роках по

містах і селах Західної України. Їх можна було зустріти на території Тернопільської, Волинської, Львівської та інших західних областей України. Місцеве населення співчутливо ставилося до побратимів, ділилося з ними хлібом-сіллю. На жаль, багато хто вже забув своїх рятівників. Західна Україна в ті тяжкі часи прихистила багатьох українців, росіян, молдаван, білорусів, врятувавши їх від голодної погибелі», – писав І.Г. Шульга¹².

Священик П.П. Олійник з Тернопільщини розповідав, як «сотні тисяч голодних українців і молдаван розходилися по всіх селах галицького Поділля, аж поза Львів, за хлібом і картоплею. Були такі дні, що в нашому селі, в якому мешкали 218 сімей, підночувало по 400, а то й більше голодних прохачів. Їм треба було дати вечерю, а вранці – обід, а то й ще додаток у торбину. Та скільки тоді їх голодних через наше село не пройшло, ніхто з них у селі не помер і не замерз. За тих два роки можна було бачити жахливі картини: стає в Зборові на станції ешелон набирати воду для паровоза, а з відкритих площадок сходять опухлі пожовклі голодні люди і розлазяться хто куди по довколишніх селах, а залізнична обслуга або ті, що їдуть далі, викидають з вагонів 5–6 трупів, що по дорозі замерзли або від голоду померли. Те саме і на наступних станціях, де поїзд набиратиме воду. Така “прогулка” трупів, в основному, зимовою порою, тривала два роки. І за той час на одній тільки станції в Зборові було викинуто з вагонів понад 40 трупів. І в ті самі роки Сталін надсилав сотні кораблів, навантажених пшеницею, для голодних французів, югославів і болгар, а демобілізовані червоноармійці та їхні сім’ї гинули від голоду...»¹³.

В.Б. Михайловський з м. Кобеляки Полтавської області оповідав, що «вирішив їхати вчителювати на село у Західну Україну. Звідти писали знайомі, що можна голод пережити. Мама продала останню вовняну хустку, гроші поділили. Мені їх вистачило на дорогу до Києва. Там продав фуфайку, що носив під шинелею, купив грамів 400 хліба, з’їв і без квитка, на підніжці залізничного вагону в січні 1947 р. поїхав до Тернополя. У відділі кадрів попросив призначення у віддалене село, де була дешева бараболя... У січні 1947 р. мене призначили завпедом Новосілецької семирічної школи Підгаєцького району Тернопільської області, одержував 650 крб. та 16 кг борошна. Забрав сестру і маму. Нашій сім’ї вистачало цих коштів на 10 днів. Нам милосердно допомагало подружжя Кардашів: Софії Миколаївни та Тимофій Микитовича із с. Новосілки. Сім’я Кардашів спасла нашу сім’ю від голоду. Тимофій Микитович фактично замінив мені тата. Проживаючи в 1946–1950 рр. в селах Тернопільської області, бачив безліч мандрів людей зі Східної України та Молдавії, які обмінювали різні речі (одяг, навіть борони і культиватори) на продукти, особливо навесні 1947 р.»¹⁴.

С. Пінчук, уроджений с. Степань Рівненської обл., свідчив: «Від пізньої осені через усю зиму до самої пізньої весни до нас заходила маса нещасного голодного люду. Звичайно, про якусь там торгівлю чи обмін не могло бути й мови, бо люди ці були докраю виснажені, з порожніми торбами і голодні, а

якщо хтось й мав якусь одівку, то нам і не показував, бо в нас одяг тоді був кращий, ніж, скажімо, в самих радянських райкомівців. Десь на віддалених поліських хуторах міг бути й бартер борошна на чоботи, бо ликові постולי взимку тоді ще вважалися там за нормальне взуття. Були, щоправда, кріпенькі дядьки, що продавали жито, пшеницю, гречку, ячмінь, просо тощо за гроші. Брало від 300 до 600 крб. за пуд. Але з цих грошей, у декого дуже значних, вони майже не скористалися, бо грошова реформа кінця 1947 р. з'їла ці інфляційні червінці. Як правило, обдаровували голодуючих за «спасибі». Люди давали, хто скільки міг, враховуючи вплив прибульців та свої інтереси. Всі, хто навідувався в наш куток з вітряком на горбі, швидко дізнавалися, що тут пахне борошном. Тож на ніч до нас сходилося стільки люду, скільки могла вмістити найпросторіша кімната. Наварювали ночви лупленої картоплі і засмажували її дрібними свинячими шкварками. Це була вечеря подорожніх. Картоплю вони їли з хлібом, що нас спочатку дивувало. Відтак батько вносив з клуні два-три кулі соломи, розпускав їх по підлозі, це була без усяких простирадл постіль. Вранці, коли нічліжники просиналися, на них уже чекав казан гарячої юшки з картоплею та пшеничними кльоцками, засмаженої таким же самим салом з цибулею. ...Поснідавши, гості одержували в торбу по своїй мисці житнього борошна і відходили, чемно та зворушливо прощаючись. Ніхто нічого взамін не пропонував, бо всі знали, що тут, як, зрештою, скрізь у містечку, платні не беруть. То тільки деякі багатії-хуторяни наторговували по 100 і по 150 тис. крб., і їх також треба розуміти, а не згадувати поганими словами.

Люди, які до нас навідувалися, усі були різні, несхожі між собою в своєму невимовному горі. До нас найчастіше заходили колгоспники з Житомирщини, Київщини. Певен відсоток був їх з Хмельниччини та Вінниччини. Звичайно, з ними найпростіше налагоджувалися людські контакти. Але дуже багато було прошаків з Росії, зокрема з Брянської та Калузької областей. Вони настільки нам запам'яталися, що й досі будь-якого простого росіянина у нас називають калугою. Вони були якісь ніби притишені, беззахисніші, начеб менше сподівалися на милосердя. Але це їм не йшло на зле, бо люди ставилися до них не з меншим, якщо не з більшим жалем...

Як ставилася до прохачів неофіційна влада, що в нічний час ставала цілком офіційною, тобто всі ланки командування УПА - це окреме делікатне питання. Ніяких перешкод нещасним не чинилося, а населення до пожертв навіть заохочувалося. Мало того, на хуторах та в довкружних селах повстанці самі й обдаровували прибулих, або ж заохочували це робити селян за певною рознарядкою. Зі зрозумілих причин робилося це потайки, щоб не нашкодити ні місцевим людям, ні пошуковцям хліба. Але щодо останніх проводилася певна селекція. Звертали увагу передовсім на українців з якимись проблісками національної свідомості і переважно з лівобережних областей. От і недавно одна літня полтавка, зачувши при мені нарікання кількох київських міщанок на «убійц-западніков», захищала останніх, бо «вони нас від смерті рятували». Тож не

дивно, що траплялися випадки, коли на залізничних станціях енкаведисти відбирали від далеких “східняків” так важко здобуте ними зерно разом з торбами. Очевидно, влада мала якісь агентурні дані про благодійства УПА і хотіла таким жорстоким способом насолити нещасним, які з такого благодійства скористалися.

А між тим, це проблема політична, і актуальна вона по нинішній день. Я хотів би, щоб таких спогадів, як оці, появлялося більше, бо вони спроможні розвіяти міф про якусь ворожість західних українців до своїх східних братів. Ні, при всіх їх бідах ми дивилися на них зачарованими очима, бо вони звідти, де Дніпро, козаки, Шевченко, та й мова їхня он яка чудова! Якщо на рівні міщансько-селянського родинного вогнища спогади про голодомор можуть мати сентиментальний відтінок, то при виході на світ широкий вони і досі викликають моторошні спогади. За даними статистики, залізничною лінією Козятин–Шепетівка–Здолбунів щодобово виїздило в Західну Україну за хлібом понад 15 тисяч голодуючих. Залізничною гілкою Коростень–Сарни їхало не менше. Більшість мішочників сідали на низькі непокриті товарні платформи. При мінусовій температурі це призводило до численних жертв. Пам’ятаю, як на перегоні Шепетівка–Здолбунів на останніх з двох цих станцій працівники міліції та залізничники знімали з безстінних товарних вагонів десятки закам’янілих з морозу трупів. Ноги їх не опускалися, коли їх попід руки піднімали вгору, а мішки, над якими вони сиділи, охопивши їх ногами і руками, можливо, тому, що так якомога менше витрачалося тепла, піднімалися разом з закостенілими сидячими постатями, так начеб вони й мертвими боялися, щоб від них не відібрали цей їх останній дорогоцінний скарб»¹⁵.

Багато людей переїжджали до Західної України на постійне проживання. «Також останнім часом в райони області, – зазначав секретар Львівського обкому КП(б)У І. Грушецький в інформації секретареві ЦК КП(б)У Д. Коротченку від 11 червня 1946 р., – в неорганізованому порядку зі східних областей УРСР й Тернопільської прибувають переселенці. Так, в 1946 р. в нашу область прибуло неорганізовано із Запорізької, Дніпропетровської, Херсонської, Одеської, Ворошиловградської областей 946 переселенських господарств (3 тис. 602 чоловіки) й близько 200 господарств з Тернопільської області»¹⁶. Н.П. Похльобкина з м. Кременчука Полтавської області свідчила: «Під час голоду 1946–1947 рр. я проживала у с. Плисків Вінницької обл. Голод був сильним. Так, люди похилого віку, де сиділи, часто там і помирали. Людей мертвих підбирали на вулицях і ховали. Ми спасалися мерзлою, гнилою картоплею. Збирали зернові колоски, які часто у нас відбирали колгоспні активісти. Щоб не вмерти, нам довелося переїхати до с. Дашави Львівської області. Там голоду не було, і люди жили добре»¹⁷. Н.І. Тарасенко з Ізмаїльщини писала, що «багато сімей переїжджало в інші області України (в основному, на Західну Україну)».

Про голод, добро й лихі пригоди під час поїздок до Західної України оповідав інвалід війни з Київщини Г. Сорока: «Як була бідність до війни, у війну

бідність, війна закінчилась – знов бідність. Як тільки почалась війна, Сталін по радіо просив: “Дорогі брати і сестри! Спасайте, хто як може”. Ті брати і сестри за 4 роки війни море крові своєї пролили, мільйони своїх голів поклали, а як одержали “победу”, то вже стали непотрібні. Як почали пити за перемогу, то Сталін нас людьми не називав, а “гвинтиками”. Замість того, щоб своїх людей нагодувати після війни, хоча б хліба дати вволю, а то в одні руки продавали в магазині по 1 кг, і ще треба було їхати в самий Київ по хліб. Інвалідам була пільга в черзі, через 5 чоловік можеш стати, і тобі відважать 1 кг хліба. Ешелон за ешелонам пшеницю відправляли за кордон, а свої люди голодували. Так само, як в 1932–1933 рр., знов стали варити похльобку. Українське зерно майже все відправляли ешелонами в Німеччину, годували німців і радянські війська у Німеччині, (яких там було багато). Комуністичний уряд за своїх людей турбувався менш за все: якщо пережили голод 1932–1933 рр., то якось переживуть й 1946–1947 рр. ...А в Західній Україні колективізації ще не було, всі села і селяни в селах жили одноосібно. Що посіяли, що вродило – то їхнє, так що Західна Україна була багата і на хліб, і на картоплю. ...Щоб якось лиху годину пережити, то вся Східна Україна двинулась в Західну Україну міняти речі на зерно і картоплю. Із Східної України везли в Західну швейні машинки, пальта, костюми, жіночі плаття, туфлі, хромові чоботи – і все міняли на харчі. Всі поїзди товарні, що йшли на Схід, були завантажені мішками з зерном і картоплею і обліплені людьми – в отакий спосіб люди Східної України рятувались від голодної смерті. Був у мене костюм і туфлі хромові, то батько з матір’ю відвезли їх туди десь до Львова і виміняли за 20 кг ячменю. Ручною круподеркою помололи той ячмінь і варили куліш. Батько наш з сусідом домовились їхати в Західну Україну на заробітки, взяли подовжню пилку і поїхали в Київ (і я з ними). Надворі мороз, а у вагоні з цеглою ще більший мороз, пробирає до кісток. Їхали ми всю ніч, стало розвіднятись, потяг зупинився на ст. Сарни. Зійшли ми з поїзда. І багато людей зійшло з того ешелону. ...Пройшов я шляхом кілометрів 5, бачу – якесь село, підійшов ближче: “Ремчиці”. Йду селом – в одному дворі велика купа дров. Я зайшов у хату... мовив: “Добрий день, чи можна у вас трошки погрітись?” Хазяїн каже: “Сідай, погрійся”. Я і кажу: “У вас багато дров у дворі, чого не рубаєте?” Хазяїн відповів, що в неділю не можна, а в буденний день він на роботі – лісорубом, у нього нема часу дрова рубать. А більше нема кому. Син служить в армії. Я і кажу: “Давайте я вам всі дрова порубаю і поріжу. Платні ніякої не хочу, все зроблю за харчі”. Хазяйка поставила на стіл снідання, поснідали. Хазяїн Кузьма сказав, що з наступного дня можна помалу рубати дрова. Я сам ті дрова за 3 тижні порізав, поколов і склав.

Вже й сніг розтанув, вже й тепло – весна надворі. Кажу хазяїну Кузьмі: “Поїду я додому, подивлюсь, як там мати, поможу скопати город”. Кузьма мені насипав у вестмішок відро ячменю. “А бульби, Грицько, бери, скільки зможеш донести”, – сказав він. Хазяйка дала столових буряків. Взяв я вестмішок на

плечі, з допомогою костура і палки дійшов у Сарни до вокзалу, а далі поїздом “Ковель–Київ” поїхав до Києва. ...Не доїжджаючи Сорочого Броду, поїзд почав гальмувати, один хлопець, (який був ближче до мене), схопив мене за грудину і наставив великого ножа прямо перед очима, а другий хлопець ножем відрізає мого вешмішка з ячменем і картоплею й скинув на землю. Й самі вони на ходу поїзда позіскакували. Уявіть собі, в якому жалюгідному становищі я опинився. Нічого так не було шкода, як буханки хліба, яку мені на дорогу дав Кузьма Зосимчук. Чим я тепер свою матір порадує, чим її пригощу?! ...Зійшов я у Фастові з поїзда, становище моє було плачевне, але я не плакав. ...Прийшов додому, застав матір на городі. Вона лопатою скопувала город, а поряд стояла мисочка. Як попадалась прошлогордня гнила картопля, то мати складала картопельку в ту мисочку. Розказав я матері про своє горе. А мати мені й каже: “Пережили 33-й рік, яось і це горе переживемо”. Ту гнилу картопельку мати замісила на воді, трошки посолила, і получились наче пампушки, припекла їх на сковорідці. І ми поснідали тими пампушками, – дуже смачні були. Допоміг я матері посадить два відра дрібненької картоплі, а на другий день взяв костура під одну руку, а палку в другу і пішов у Фастів на залізницю, бо вдома не було їсти абсолютно нічого. Поїхав товарняком у бік Львова...»¹⁸.

ОУН та УПА роз’яснювали людям причини виникнення й поширення голоду в Україні, сміливо протидіяли репресивним радянським порядкам й закликали населення до активних дій, не дозволяти вивозити хліб з колгоспів, як це реально здійснювали самі. В листівці УПА 1947 р. «Брати-голодуючі!» говорилося: «Голодом сталінські душогуби здійснюють масове винищення українського народу. Тюрем, розстрілів, Сибіру є замало!» УПА стверджувала, що «хліб мусить залишитись в руках народу». «Брати! – закликала листівка, – Поки не знищимо сталінських розбійників, поки не проженемо большевицьких наїзників з України, доти не може бути в нас жодних сподіванок на краще. Сталінські обіцянки про те, що, переборовши післявоєнні труднощі, ми станемо краще жити – підла брехня. Подібними обіцянками нас обдурюють уже 30 років. Але протягом цього часу ми ще не жили людським життям. Зате ми вже голодували в 1922 р., в 1933 р. і оце втретє. Годі довше! ...Не для допомоги приїхав на Україну відомий уже нам кат Каганович (з березня по 25 грудня 1947 р. – секретар ЦК КП(б)У, “обраний” за вказівкою Сталіна. – *О.В.*), і не для наради привіз він з собою нового Постишева - Патоличева. Нова хвиля дикого терору залила всю Україну! Смерть Сталіну і його кліці – організаторам нового голоду на Україні! Геть сталінські колгоспи – знаряддя грабежу хліба і визиску селян!»¹⁹.

Намагаючись допомогти землякам зі Східної, Центральної й Південної України, борці за незалежну самостійну Українську державу у листівці «Брати з-над Дніпра» писали: «Вас гонить голод в Західну Україну з надією, що вдасться тут здобути дещо харчів. Голодова смерть заглядає вам у вічі. Нещастя ваше таке безмірне, що докорів робити вам не можемо. Але знайте, що в Західній

Україні народ не пухне ще дотепер з голоду тільки тому, що збройним і пасивним опором не дозволив видерти з себе всього урожаю. Ми тут, в західних областях, наплювали на “першу заповідь – хліб державі” і всіма можливими способами, жертвуючи в багатьох випадках життям і проливаючи кров, відбирали в большевицьких грабіжників “свій не свій” хліб. Брати з-над Дніпра, не давайте хліба більшовицькій державі. Не дозвольте вивезти хліба з України, бо хліб сьогодні – це бути чи не бути всього народу, цілої нації».

Прибулі на початку 1946 р. в села західних областей голодуючі купували за гроші чи обмінювали на різні речі хліб, крупи, картоплю та інші продукти й, пробувши там деякий час, поверталися додому. Дехто з них наймався на роботу тимчасово, або постійно. Не зменшився потік селян по хліб з Дніпропетровської, Одеської, Харківської, Полтавської, Київської, Херсонської, Кам’янець-Подільської, Вінницької та інших областей і влітку 1946 р. Особливо великий вплив голодуючих спостерігався в районах, що були розташовані поблизу залізниць. Так, до Краснянського – щодня прибувало по 300–400 осіб, головним чином, жінок, у Жовківський – по 80–100, Глинянський – 100–150, Городоцький – 40–50. Велика кількість східняків зупинялася в населених пунктах Івано-Франківського, Бродівського, Пониковецького, Львівського сільського та інших районів області²⁰. У червні органами транспортної міліції тільки Львівської області лише з поїздів було знято 62 тис. 400 чоловік, а за останню декаду – 97 тис. 633 людей²¹. Секретар Львівського обкому партії І. Грушецький в інформації «Про вплив колгоспників зі східних областей УРСР і РРФСР в райони Львівської області по сільськогосподарські продукти» в червні 1946 р. повідомляв ЦК КП(б)У, що «приїжджі поширювали серед селян “провокаційні чутки”, спрямовані проти колгоспного ладу про, начебто, існуючий голод у вказаних областях, і що в колгоспах на трудовні нічого не дали. По лінії КДБ була дана вказівка заарештовувати і віддавати під суд осіб, які поширюють антирадянські і клеветницькі розмови, спрямовані проти колгоспного ладу»²².

У таємній доповідній записці «Про заходи боротьби з перевезенням хліба із західних областей України» від 21 серпня 1946 р., завідуючий сільгоспвідділом ЦК КП(б)У Варшавський зазначав: «Постановлением Совета Министров СССР от 31 июля 1946 г. за №1703 запрещена продажа хлеба на рынке колхозами, колхозниками и единоличными хозяйствами впредь до выполнения ими плана сдачи хлеба государству из урожая 1945–1946 гг. В связи с этим органами милиции и прокуратуры установлен контроль за выполнением указанного постановления колхозами, колхозниками и единоличниками.

Для борьбы с незаконным перевозом хлеба крестьянами по железным дорогам органы транспортной милиции УССР в связи с постановлением Совета Министров Союза ССР от 31 июля 1946 г. №1703 организовали на крупных железнодорожных станциях Украины оперативные заслоны из работников транспортной милиции, которые вели борьбу с незаконной продажей и куплей зерна и муки на рынке»²³.

Усупереч цьому, на початку липня 1946 р. Провід ОУН дав вказівку своїм організаціям зривати проведення хлібопоставок. В листівці «Брати червоноармійці-українці!» командування УПА повідомляло: «Вдома з голоду пухнуть внаслідок грабежу зерна в Україні ваші батьки, ваші діти». «Ховайте і бережіть хліб, щоб не повторився 1933 рік», – закликала УПА в листівці «Громадяни України!». А в іншій наводила гасла: «Геть колгоспну панщину!», «Хай живе вільне користування землею!», «Смерть сталінським грабіжникам!», «Смерть Сталіну, який перетворив селян на жебраків!»²⁴. В листівці «Брати голодуючі!» керівництво УПА зазначало: «Одгриміли бої, закінчилася війна, але український народ не перестає приносити незліченні жертви. На Україні шаліє новий голод. Смерть косить підряд і здорових чоловіків, і немічних стариків, і жінок-матерів, і дітей-немовлят. Вимирають наші села, виростають нові, свіжі могили. Мільйони опухлих почорнілих людей-скелетів мандрують за хлібом у найвіддаленіші кутки Західної України, щоб по дорозі знайти від виснаження смерть у придорожному рові чи товарному вагоні, або загинути, з'ївши перший випрошений шматок хліба. Брати! Чому ж це ми, сини найбагатшої і найурожайнішої на світі землі, приречені на голодну смерть? Чому ж це наша квітуча Україна перетворена в голодну країну? Тому, що Україна в неволі, тому, що Україна не самостійна держава. Тому, що сталінські вельможі відібрали від нас землю, а нас перемінили в безправних рабів, у нужденних жебраків. Гинемо від голоду тому, що не ми господарі на своїй землі, а згряя сталінських імперіалістів; тому, що багатства України належать не українському народові, а більшовицьким грабіжникам. Новий голод викликали і підготували Сталін і його кліка. Це вони, ці кремлівські вбивці, винні в новому масовому винищуванні українського народу. Бо чи можна з'ясувати голод післявоєнними труднощами? Ні, ніколи в світі! Адже ж не було голоду навіть тоді, коли через Україну тільки що перекотилися фронти і коли воєнні руйнування були найбільші, коли мільйони чоловіків були не при праці, а в армії. Голод вибухнув аж у 1946 р., через рік після закінчення війни, коли Україна вже 2 роки перестала бути тереном воєнних дій. Голод виник шойно тоді, коли сталінські розбійники після закінчення війни, закріпившись в Україні, могли заграбити весь хліб з України. А, може, причиною голоду була посуха в 1946 р.? Адже ж, хоч посуха була і велика, все ж таки вродило настільки, щоб український народ не вмирав з голоду.

Але сталінські грабіжники, не зважаючи на посуху, не то що цілком не знесли хлібопоставок, а навіть не знизили їх. Вони насильно вивезли з України стільки хліба, скільки лише вдалося. Цим вони остаточно прирекли український народ на новий голод. Кинувши українські працюючі маси в смертні обійми голоду, сталінські вельможі не подали голодуючим жодної допомоги. Вони навіть не признаються, що в Україні голод. Навпаки, вони безлично заявляють, що колгоспний лад врятував нас від голоду! Таким чином, голод – не наслідок післявоєнних труднощів чи навіть посухи. Голод викликала і підтримує сталінська

кліка навмисно. Вона підготувала голод планово шляхом повного пограбування хліба з України. Хліб потрібний сталінським бандитам для підготовки до нової війни. Знищуйте заготпункти, елеватори, магазини, транспорт, призначений для вивезення хліба з колгоспів. Зривайте хлібоздачі! Не допустіть до вивезення хліба з України, бо це продовжить голод! Беріть хліб з колгоспів, бо він ваш, бо ви біля нього працюєте!»²⁵.

Подекуди збройні акції траплялися й у Східній Україні. Так, в ніч на 17 липня 1947 р. в с. Азаричі Конотопського району Сумської області було вбито голову колгоспу «Червоний скотар» А.В. Грушу, в с. Кошари Дубов'язівського району – голову сільради Т.Т. Удота. В ніч на 22 липня в радгоспі ім. Куйбишева Харцизького району Сталінської області вбито уповноваженого з хлібозаготівель В.М. Ковальова²⁶. Фактів такого роду було немало. Організатор спланованого голодомору – «батько народів» Й. Сталін не постраждав, як і його «партія-держава», гинули носії і втілювачі у життя тоталітарної ідеології - голови сільрад, колгоспів і директори радгоспів, а найбільше – рядові трудівники, колгоспники й одноосібники.

Повстанці УПА підкреслювали, що коли б у Західній Україні були колгоспи, то голодуючі «східняки» вмирали б від голоду. «А так не тільки в Західній Україні не було голоду, а ще й скільки наших братів зі Східної України врятувалося від голодної смерті». УПА розповсюджувала серед селян відозви, в яких закликала підмагати продуктами голодуючим, які жадали роздобути бодай якийсь харч: «Брати голодуючі! Українська повстанча армія (УПА), українські революціонери, керовані Степаном Бандерою, борються проти сталінських гнобителів за визволення України, карають сталінських бандитів за те, що вони прирекли український народ на гніт, голод і руїну, вони мстяться за кривди, вчинені українському народові. Українці Західної України! Серед вас живе багато братів ваших зі Східної України. Це робітники, трудова інтелігенція, студенти, червоноармійці. Лише частина з них стоїть на послугах російсько-більшовицьких загарбників. Більшість з них ненавидить сталінських гнобителів так само, як і ви. Тому не відокремлюйтеся і не замикайтеся від них. Не називайте їх “советами” і “москалями”. Ставтеся до них приязно, приймайте гостинно як братів своїх. Допмагайте взаємно, по-братньому»²⁷.

І це була дійсно справжня братерська допомога. «Західники» доброзичливо, по-християнськи спомагали стражденним. Архівні документи й спогади людей свідчать про це. Але шлях по хліб був небезпечним. Очевидці розповідають, що багато людей гинуло в дорозі, адже часто їхали на дахах вагонів, на приступцях, падали і залишались без рук, без ніг. «Люди були дуже слабкі, падали на рейки, і поїзди їх переїжджали. Бачила, - пише жінка-очевидець, - як молода дівчина трапила під поїзд. Кров тече, а в руці розірваний вузлик, сиплеться квасоля і одразу червоніє...». Про те, що подібний випадок не був винятком, свідчить О.Ф. Литвин з Вінниччини: «Важке було життя. І нині бачу, як молода жінка попала під поїзд, нога відрізана, кров тече, а в руці розірваний

вузлик, пшоно сиплеться»²⁸. Але транспортна міліція, загороджувальні загани все продовольство, тяжкими зусиллями здобує, відбирали. «Люди на дахах вагонів поїздів їхали в Західну Україну. Їх знімали. Відбирали все, що вони везли», – свідчила П.М. Самойленко з Одещини. Людей грабували й нерідко вбивали в поїздах злодії-грабіжники, про що свідчать багато очевидців трагедії. Так, В.А. Кошевич з Хмельниччини розповідав: «Коли ми під'їжджали до станції Здолбунів від станції Верба додому, то напала банда, з ешелона скидають хліб, в людей забирають і скидають мішки на ходу поїзда, а там вони підберуть. То брат з ракетниці дві ракети пустив, і ті, що обчищали ешелон, що скинули з п'ятдесят мішків, після ракет розбіглися. Довезли до Здолбунова, і в Здолбунові на станції все те міліція забрала і видала квитанції людям. Це, начебто, ми шпикулянти. Люди пухнуть з голоду та й ще шпикулянти. В Західній пуд муки – двісті рублів, а в нас пуд муки вартував тисячу рублів. Штири пуди разової муки конфіскували, а по пудові братові і мені залишили і ще квитанцію залишили нам. То та банда, що перед Здолбуновим, і міліція в Здолбунові, чи не були то одні і ті ж, – думаю»²⁹.

«Якби не галичани, то знов був би 1933 рік», – стверджувала Г. Кармалюк з с. Кармелюкове на Вінниччині³⁰. Литвин із Вінницької області свідчила: «Добре пам'ятаю 1947 р. Нас тоді врятувала Західна Україна, коли б не вона, був би новий 1933 рік. Мій чоловік прийшов з війни калікою, двоє діток наших померли ще у 1933 р. Чоловік на милицях, а я мотаюсь, бо їсти ж хочеться. Довелося і Західну Україну відвідати. Ото зібралось кілька жінок, – і в дорогу. Вдома злидні, голод. Біда починалася зі Жмеринки. Тут міліція ловила таких як я, арештовувала і садила в каталажку. Тому люди обминали Жмеринку, як нечисту силу, і йшли пішки до полустанка Сербинівка. Там чіплялися до вагонів і в тамбурах, на площадках, цистернах їхали, куди поїзд віз. У Західну Україну брали якусь одежину, частіше порося, замотаєш ганчіркою, притулиш до грудей, а воно ж, пискля, нагріється, кувікає і рильцем шукає, думає, що біля свині, матері своєї. За порося давали 2–3 пуди ячменю, жита, крупи – все брали, бо ж злидні обсіли нас, нічого не мали. Між станціями Гречани і Жмеринка було дуже небезпечно. На підйомах засідали бандити і кидали гаки, якими стягували з вагонів не тільки мішки, а й людей. У нашому селі Головченцях тоді важко жилося, люди вихудли, пухли, звісно, і вмирали від голоду. В Західній Україні зустрічала людей не тільки з Поділля, бачила херсонців, навіть з Донбасу здибувала»³¹. М.І. Березовський, земляк Литвин, розповідав: «Я не забув 1933 р., а 1947 р. тим паче, адже це було не так давно. Кілька разів мені довелося відвідати тоді Західну Україну. Зібралось нас декілька односельчан, одному вирушати в дорогу було небезпечно. За Жмеринкою, на підйомі, поприсідаємо і чекаємо поїзда. Машиністи знижували хід, а люди, як зайці, стрибали на приступки, забиралися у вагони, вмощувалися на площадках між цистернами і їхали в Тернопільську або Львівську області. На вокзалах ночувати заборонялося, ніч доводилось пересиджувати в посадці

або в полі під скиртою соломи, копицею сіна. Потім, як розвидніється, направлялися у села. Галичани приймали нас по-братськи, вони жили економічно добре. Наші люди допомагали їм в господарстві, за роботу [нам платили] збіжжям, квасолею. Додому їхати було ще важче, бо і міліція, і злочинці підстерігали людей. То ми, не доїжджаючи до Жмеринки, на ходу стрибали з вагонів. І хоч поїздка на підніжках була ризикованою, небезпечною, люди їхали, бо голод підганяв. Сидітимеш – дуба вріжеш»³².

Але немало виснажених людей гинули, вже діставшись рятівної Західної. М.І. Вальчак з м. Бурштин, наприклад, згадував: «У 1947 році зі Східної України до нас тікали люди від голоду. Деякі умирили в полі, по дорозі, деякі прямо в парку, де висів портрет Сталіна з написом “Спасибі товаришу Сталіну за наше щасливе життя»³³. Начальник управління МВС по Львівській області генерал-майор В. Трубников 20 травня 1947 р. у таємному донесенні заступнику міністра внутрішніх справ УРСР комісару міліції 2-го рангу Дятлову повідомляв про зареєстрованих загиблих від голоду у м. Львові: «14 и 17 мая 1947 г. органами ЗАГС г. Львова зарегистрировано 36 случаев смерти от истощения организма: 1) Златов Х.П. – 50 лет; 2) Неизвестный мужчина – 42–45; 3) Неизвестный мужчина – 12–14; 4) Резниченко И.У. – 67; 5) Неизвестный мужчина – 40–43; 6) Неизвестный мужчина – 50–52; 7) Неизвестный мужчина – 38–40; 8) Неизвестная женщина – 35–40; 9) Неизвестная женщина – 35–40; 10) Неизвестная женщина – 38–40; 11) Курынский С.С. – 43; 12) Курилова А.Г. – 26; 13) Неизвестная женщина – 25–27; 14) Кучмаченко Д.А. – 47; 15) Неизвестный мужчина – 70-75; 16) Неизвестный мужчина – 60-65; 17) Неизвестный мужчина – 20–23; 18) Неизвестная женщина – 35–37; 19) Неизвестная женщина – 38–40; 20) Неизвестная женщина – 40–42; 21) Плакуща А.М. – 56; 22) Плохотный А.И. – 56; 23) Швец М.И. – 45 лет; 24) Чаповская П.И. – 50 лет; 25) Джигало А.М. – 71 года; 26) Неизвестная женщина – 50–55 лет; 27) Чеботарь В.И. – 32; 28) Жос П.Г. – 24; 29) Бузиновская М.В. – 15; 30) Минаева У. – 65; 31) Андрейченко И.М. – 12; 32) Хващенко И.Я. – 51 года; 33) Папченко М.Т. – 43; 34) Териков В.С. – 60 лет; 35) Гомеля В.Л. – 61 года; 36) Коган А.И. – 54 лет. Каких-либо данных о перечисленных в морге не имеется»³⁴. Й це не єдиний список...

Українські повстанці у листівці «Українці!» відзначали: «Ділити нас, сіяти розбрат між нами – це стара практика всіх поневолювачів наших. Не відстають в цьому і російсько-більшовицькі гнобителі. Горлаючи про “возз’єднання” усіх українських земель, в той час вони роблять усе, щоб поділити, порізнити українців західних і східних областей України»³⁵. Можновладці заборонили використовувати цей благодатний шлях самозабезпечення населення УРСР продовольством, людський надійний канал порятунку кинутих владою напризволяще селян від смертельних лещат голоду. «Сталінські кати, кровопивці заборонили голодуючим привозити хліб із Західної України. Вони наказали своїм енкаведівським опричникам відбирати від голодуючих мізерні кілограми

випрошеної бараболі чи квасолі. Вони, нарешті, цілком закрили весною 1947 р. (саме в розпал голодомору. – *О.В.*) доступ в Західну Україну», – писали українські повстанці у листівці «Брати голодуючі!»³⁶.

Допомога населення Західної України голодуючим «східнякам» відіграла величезну роль в порятунку тисяч й тисяч людей. Ясно й чітко бачимо, що в масштабах 1932–1933 рр. голодоморне жахіття у повоєнній Україні не повторилося тільки тому, що рятівницею виступила Західна Україна, селяни-одноосібники плодами своєї праці поділилися зі своїми голодуючими братами з Великої України. «Масовий післявоєнний вплив до західного регіону України голодуючих у 1946–1947 рр., розповіді про трагедію, що спіткала їх та їхні родини, відверті висловлювання багатьох прибульців проти колгоспного ладу, а нерідко й проти самої більшовицької влади – все це викликало у місцевого населення душевне сум'яття та багато запитань. Доповнені фактами численних зловживань представників тоталітарної системи своїм становищем в краї, жахливих репресій стосовно безвинних його мешканців, вони не тільки не сприяли зростанню авторитету комуністичного режиму, не дивлячись на його посилену пропаганду, а навпаки – породжували щодо нього внутрішній опір. Проте цей стан жодною мірою не відбився на милосердному ставленні західноукраїнського населення, насамперед селянства, до голодуючих, які звернулися до нього за порятунком, і у повній мірі отримали його,» – писав історик волинянин Олександр Гаврилюк³⁷.

Таким чином, розправитися голодом-геноцидом з українським народом не дозволили імперській владі воїни УПА і селяни Західної України своєю щирoserдною допомогою голодуючим братам-землякам.

«Невже й справді наш народ від постійного духовного й фізичного геноциду втратив свою пам'ять? Та чи усвідомлюємо ми нині те, що через півстоліття наші нащадки забудуть і нас, якщо ми сьогодні боїмося сказати вголос про ту жертвовність, яку проявили “бандерівці” до Великої України, коли її Москва кинула напризволяще в 1946–1947 рр.?» – підкреслював історик В. Сергійчук³⁸.

Західна Україна стала у повоєнні роки рятівницею і українців і людей інших національностей від голодової смерті. І це – незабутнє!

Тема рятівничої ролі Західної України є надактуальною. Вона потребує глибокого дослідження, створення наукових, науково-популярних праць, збірників спогадів-свідчень, Книг Пам'яті, художніх творів, висвітлення в періодичній пресі, музейній практиці тощо, бо, безперечно, для українців є святою.

¹ Архів МВС України. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 91. – Арк. 138.

² Нариси історії України ХХ століття. Навчальний посібник. – К.: Генеза, 2002. – С. 80.

³ *Киричук Юрій*. Історія УПА. – Тернопіль, 1991. – С. 47; *Мірчук П.* Українська повстанська армія. 1942–1952. – Мюнхен: Ціцера, 1953. – С. 197.

⁴ Голод 1946–1947 років в Україні: причини й наслідки. Міжнародна наукова конференція Київ, 27 травня 1997 р.): Матеріали. – К.; Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 1998. – С. 158.

⁵ *Білас І.* Голокост на Україні в 1946–1947 роках. Особливості діяльності карального апарату / Науковий збірник Українського Вільного Університету. Ювілейне видання з приводу 70-ліття

УВУ. – Мюнхен, 1992. – С. 76; Портрет темряви: Свідчення, документи і матеріали у двох книгах / Упорядник й автор передмови П. Ящук. Книга перша. – К.; Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 1999. – С. 85.

⁶ Свідчення В.Г. Садовського. – З архіву автора.

⁷ Народна газета. – 1997. – №32.

⁸ *Мейс Джеймс*. Обжинки смерті / Портрет темряви: Свідчення, документи і матеріали у вох книгах. Книга перша. – С. 13.

⁹ Портрет темряви. – Книга перша. – С. 88–89, 124–125, 141–142, 145.

¹⁰ Народна газета. – 1996. – №50. – Грудень.

¹¹ Літературна Україна. – 1991. – 17 жовтня.

¹² *Шульга І.Г.* Людомор на Поділлі. – К.: Республіканська асоціація українознавців, 1993. – С. 170.

¹³ Український історичний журнал. – 1993. – № 9. – С. 96, 109.

¹⁴ Голод в Україні 1946–1947: Документи і матеріали / Упорядники: О. Веселова та ін. – К.; Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 1996. – С. 313–314.

¹⁵ Голод 1946–1947 років в Україні: причини і наслідки. – С. 162–164.

¹⁶ Голод в Україні 1946–1947: Документи і матеріали. – С. 31, 32.

¹⁷ Архів Асоціації дослідників голодоморів в Україні. Колекція документів.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Національне примирення чи конфронтація? Збірник документів (Упорядник О. Веселова). – К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – С. 60, 61.

²⁰ Голод в Україні. 1946–1947: Документи і матеріали. – С. 31.

²¹ Там само. – С. 53.

²² Там само. – С. 32.

²³ Там само. – С. 53.

²⁴ Національне примирення чи конфронтація? Збірник документів. – С. 43, 44.

²⁵ Там само. – С. 59, 60, 61.

²⁶ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 4960. – Арк. 263, 278, 281.

²⁷ Національне примирення чи конфронтація? Збірник документів. – С.60, 66.

²⁸ *Шульга І.Г.* Людомор на Поділлі. – С. 173.

²⁹ Портрет темряви. – Книга перша. – С. 579, 581.

³⁰ Шульга І.Г. Людомор на Поділлі. – С. 174.

³¹ Там само. – С. 173.

³² Там само. – С. 172–173.

³³ Чорна книга України: Збірник документів, архівних матеріалів, листів, доповідей, статей, досліджень, есе. – К.: Видавничий Центр «Просвіта», 1998. – С. 354.

³⁴ Архів МВС України. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 92. – Арк. 81–82.

³⁵ Національне примирення чи конфронтація? Збірник документів. – С. 65.

³⁶ Там само. – С. 59.

³⁷ Голод 1946–1947 років в Україні: причини і наслідки. – С. 182–183.

³⁸ Там само. – С. 203.